

Research Paper

Anthropological Analysis of Tourism Effects in North Khorasan (Case Study of Esfarayen and Jajarm Counties)

Rezvan Yazdani¹, Ali Baseri^{*2}, Mohammad Hadi Mansouri³

1. Department of Social Sciences, CT.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran.
2. Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.
3. Department of Anthropology, Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

ARTICLE INFO

PP: 743-754

Use your device to scan and read
the article online

Keywords:

*Anthropological analysis
tourism effects North
Khorasan*

Abstract

The upcoming research, with an anthropological perspective on tourism artifacts, in the studied environment, while identifying ancient artifacts that are of interest to tourists and visited, will study and describe in detail the place of these buildings and natural and unnatural artifacts in the human life of the people of the two cities under study and their beliefs and convictions. Recording, analyzing and analyzing accurate and thoughtful descriptions of the artifacts and revealing the function of such artifacts in the lives of the people of the region will ensure the permanence and transmission of these accurate descriptions, and prevent the risk of forgetting and destruction for future generations. Therefore, the central question in this research can be stated as follows: What are the tourism artifacts in the two cities under study: Esfarayen and Jajarm? What accurate and in-depth description can be given of each of these artifacts, whether man-made or natural? What function has each of these artifacts had in the social and cultural life of these two cities? Along with this in-depth and accurate recognition, the lack of necessary social platforms such as hotels, tourist centers, cultural artifacts, and the like, which are among the social bottlenecks, will be identified and the necessary solutions will be presented.

Citation: Yazdani, Rezvan, Baseri, Ali, Mansouri, Mohammad Hadi. (2024). **Anthropological Analysis of Tourism Effects in North Khorasan (Case Study of Esfarayen and Jajarm Counties)**. Quarterly Journal of Geography (Regional Planning),14(13),743-754

DOI: 10.22034/jgeoq.2025.536535.4302

* **Corresponding author:** Ali Baseri, **Email:** baseridon@yahoo.com

Copyright © 2024 The Authors. Published by Qeshm Institute. This is an open access article under the CC BY license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

Extended Abstract

Introduction

Anthropology or cultural anthropology studies the lines of civilization and culture or the cultural characteristics of human groups. The real foundation of anthropology or socio-cultural anthropology is ethnography. In fact, ethnography is the recording and recording of information and the collection of material research materials and equipment in a place or on the subject under study. And its purpose is to compile the most complete picture possible of a place, and the subject under study can encompass all cultural, historical and geographical areas.

Methodology

This research is a cross-sectional, broad-based, descriptive, and field study. Integrated methods can be used. A combination of research methods in creating a solution from methods and perspectives.

Results and Discussion

In the studied environment, while identifying the ancient monuments that are of interest to tourists and visited, the place of these buildings and natural and unnatural

References

1. Domínguez'Josefina- Mujica: Comparative study, tourism; Human Geography, University of Las Palmas de" Gran Canaria, Las Palmas, de Gran Canaria,Spain
2. Jaime Serra a,n, AntóniaCorreia b, PauloM.M.Rodrigues comparative analysis of tourism destination demand in portugal. Journal of Destination

monuments in the human life of the people of the two cities under study and their beliefs and convictions are studied and described in detail. Recording, analyzing and analyzing the accurate and thoughtful description of the monuments and revealing the function of such monuments in the lives of the people of the region will ensure the permanence and transmission of these accurate descriptions, and prevent the risk of oblivion and destruction for future generations.

Conclusion

In this research, it can be stated as follows: What are the tourist attractions in the two cities under study: Esfarayen and Jajarm? What precise and in-depth description can be given of each of these attractions, whether man-made or natural? What function has each of these attractions had in the social and cultural life of these two cities? Along with this deep and precise understanding, the lack of necessary social infrastructure such as hotels, tourist centers, cultural attractions, and the like, which are among the social bottlenecks, will be identified and the necessary solutions will be presented.

Marketing & Management2(2014)221–227

3. Ghialy Yap, Shrabani Saha, Ali Salman Saleh, Nelson Oly Ndubisi, & Saif S. Alsowaidi. (2021). A comparative analysis of Qatar's tourism competitiveness with Egypt, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Turkey. PressAcademia. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2021>

مقاله پژوهشی

تحلیل مردم‌شناختی آثار گردشگری در خراسان شمالی (مورد مطالعه شهرستان‌های اسفراین و جاجرم)

رضوان یزدانی - گروه علوم اجتماعی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

علی باصری* - گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

محمدهادی منصوری لکورج - گروه مردم‌شناسی، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

چکیده	اطلاعات مقاله
پژوهش پیش رو با نگاه مردم‌شناختی به آثار گردشگری، در محیط مورد مطالعه، ضمن شناسایی آثار باستانی که مورد توجه گردشگران قرار گرفته و بازدید می‌شود، جایگاه این بناها و آثار طبیعی و غیر طبیعی را در زندگی انسانی مردم دو شهرستان مورد پژوهش و اعتقادات و باورهای ایشان مطالعه و توصیف دقیق می‌نماید. ثبت و ضبط و تحلیل توصیف دقیق و قابل تامل آثار و آشکار نمودن کارکرد چنین آثاری در زندگی مردم منطقه باعث ماندگاری و انتقال این توصیف‌های دقیق، و جلوگیری از خطر فراموشی و نابودی برای نسل‌های آینده خواهد بود. بنابر این پرسش محوری را در این پژوهش می‌توان چنین عنوان نمود: آثار گردشگری در دو شهرستان مورد مطالعه: اسفراین و جاجرم کدامند؟ چه توصیف دقیق و عمیقی از هر یک از این آثار چه ساخته بشر و چه طبیعی می‌توان داشت؟ هر یک از این آثار چه کارکردی در حیات اجتماعی و فرهنگی این دو شهرستان داشته است؟ در کنار این شناخت عمیق و دقیق، کمبود بسترهای لازم اجتماعی مانند هتل‌ها، مراکز گردشگری، آثار فرهنگی و نظایر آن که از جمله تنگناهای اجتماعی بوده مشخص و راه حل‌های لازم ارائه خواهد شد.	شماره صفحات: ۷۴۳-۷۵۴ از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید واژه‌های کلیدی: تحلیل مردم‌شناختی، آثار گردشگری، خراسان شمالی

استناد: یزدانی، رضوان، باصری، علی، منصوری لکورج، محمدهادی. (۱۴۰۳) تحلیل مردم‌شناختی آثار گردشگری در خراسان شمالی (مورد مطالعه شهرستان‌های اسفراین و جاجرم). فصلنامه جغرافیا (برنامه ریزی منطقه‌ای)، ۱۴(۵۷)، ۷۴۳-۷۵۴

DOI:10.22034/jgeoq.2025.536535.4302

مقدمه

مردم شناسی یا انسان شناسی فرهنگی، خطوط تمدن و فرهنگ یا خصیصه های فرهنگی گروه های انسانی را بررسی می کند. زیر بنای واقعی مردم شناسی یا انسان شناسی اجتماعی - فرهنگی، مردم نگاری است. در حقیقت مردم نگاری ثبت و ضبط اطلاعات و جمع آوری مصالح و لوازم مادی تحقیق در محل یا در موضوع مورد مطالعه است. و منظور از آن تدوین کاملترین تابلوی ممکن از یک محل می باشد، و موضوع مورد مطالعه می تواند تمام گستره های فرهنگی تاریخی و جغرافیایی را در بر بگیرد. (عسکری خانقاه، ۱۳۷۳: ۳۵)

مردم شناسی در ارتباط با سایر علوم از جمله تاریخ، جغرافیا، اقتصاد، سیاست، جامعه شناسی و بر اساس روش استدلال استقرائی، حرکت از موضوعات به سمت کل، در صدد شناخت این گستره ها می باشد. در این تحقیق که نوعی تحلیل مردم شناسی و پژوهشی توصیفی تحلیلی و مبتنی بر بررسی های میدانی و مطالعات کتابخانه ای است سعی شده است تا آثار گردشگری غیر طبیعی که توسط انسان در طول زندگی با توجه به نیازها به خلق و کشف آنها دست یازید و از آن برای امنیت و آسایش خود بهره برد و طبیعی در استان خراسان شمالی در دو شهرستان اسفراین و جاجرم مورد تحلیل مردم شناسی قرار گیرد. وبا معرفی محوطه ها و بناهای تاریخی و جاذبه های طبیعی از دیدگاه مردم شناسی، زمینه جذب گردشگر را فراهم آورد و راهکارهایی برای فعال سازی این محوطه های تاریخی برای توسعه گردشگری ارائه دهد

آثار به دست آمده از تمدن در نواحی مختلف ایران و شهرهای کشف شده از دوره های متفاوت تاریخ بشر در جای جای این کشور به اندازه ای تنوع دارد که می توان ایران را منشور تمدن های باستانی دانست. شهرها و تمدن های باستانی ایران هنوز هم در حال کاوشند و همواره باید منتظر کشف آثار یک تمدن باستانی جدید در این سرزمین پهناور بود. گردشگری ایران به تمدن های باستانی خود مدیون است. شکوه معماری و شهرسازی امپراطوری ایران باستان در پرسپولیس و پاسارگاد که بنیانگذارانش نخستین بیانیه حقوق بشر در جهان را ارائه کردند، تمدن ۶ تا ۹ هزار ساله شوش و شوشتر، تمدن ۷ هزار ساله تپه های سیلک کاشان، تمدن ۵ هزار ساله شهر سوخته در زابل، و بسیاری دیگر از سایت های تاریخی این سرزمین، بازدیدکنندگان و گردشگران خویش را هزاران سال به اعماق تاریخ برمی گرداند. آن را به زندگی روزمره آنان پیوند می زند

خراسان شمالی با مساحتی حدود ۲۸۱۷۹ کیلومتر مربع استان، با دارا بودن ۲۴ منطقه نمونه گردشگری و ۸ روستای هدف گردشگری و دارا بودن آرامگاه های زیارتی، طبیعت سرسبز، آیشارها، چشمه ها و کوهها، و جاذبه های زیست محیطی، قلعه ها و کاروانسراها، غارها و سنگ نگاره ها، معابد و عمارات، سرزمین اسب و ابریشم، گردشگران زیادی را به استان فرامی خواند. دو شهرستان مورد پژوهش شهرستان های جاجرم و اسفراین، با دارا بودن آثار متعدد تپه ها، قلعه ها، رباط ها، آب انبارها، حمام های قدیمی، ورزش های باستانی، مراسم و آئین های مذهبی و در نهایت قرارگیری در مسیر جاده ابریشم، جزو شهرستان های قدیمی و دارای چشم انداز منحصر به فرد استان محسوب میگردند.

با وجود قدمت تاریخی و وجود آثار متعدد در دو شهرستان، آمارها نشان میدهند باوجودی که سالانه مسافرین زیادی وارد استان می شوند، مسیر اغلب مسافرین مشهد الرضا (ع) و شمال ایران و دریا ست، علاقه مندی و ماندگاری و بازدید شهرهای خراسان شمالی در بین مسافران دیده نمیشود، استان خراسان شمالی یک استان رابط بین دریا و زیارت است مسافران تلاش می کنند به مقصد نهایی خود برسند به نظر می رسد اماکن گردشگری استان بطور شایسته و بایسته معرفی نشده است. مطالعه مردم شناسی و توصیف دقیق از این جایگاه ها کمک شایانی به رفع این معضل خواهد نمود.

پژوهش پیش رو با نگاه مردم شناسی به آثار گردشگری، در محیط مورد مطالعه، ضمن شناسایی آثار باستانی که مورد توجه گردشگران قرار گرفته و بازدید می شود، جایگاه این بناها و آثار طبیعی و غیر طبیعی را در زندگی انسانی مردم دو شهرستان مورد پژوهش و اعتقادات و باورهای ایشان مطالعه و توصیف دقیق می نماید. ثبت و ضبط و تحلیل توصیف دقیق و قابل تامل آثار و آشکار نمودن کارکرد چنین آثاری در زندگی مردم منطقه باعث ماندگاری و انتقال این توصیف های دقیق، و جلوگیری از خطر فراموشی و نابودی برای نسل های آینده خواهد بود. بنا بر این پرسش محوری را در این پژوهش میتوان چنین عنوان نمود: آثار گردشگری در دو شهرستان مورد مطالعه: اسفراین و جاجرم کدامند؟ چه توصیف دقیق و عمیقی از هر یک از این آثار چه ساخته

بشر و چه طبیعی میتوان داشت؟ هر یک از این آثار چه کارکردی در حیات اجتماعی و فرهنگی این دو شهر ستان داشته است؟ در کنار این شناخت عمیق و دقیق، کمبود بسترهای لازم اجتماعی مانند هتل‌ها، مراکز گردشگری، آثار فرهنگی و نظایر آن که از جمله تنگناهای اجتماعی بوده مشخص و راه حل‌های لازم ارائه خواهد شد.

رویکرد نظری

محوطه‌های تاریخی که گنجینه‌ای گرانبها از تاریخ و فرهنگ جامعه را در خود جای داده‌اند، مقاصد مهمی در جذب گردشگر محسوب می‌شوند. گردشگری به ویژه گردشگری فرهنگی، میتواند دریچه‌های نوینی از شناخت، توسعه و پایداری را برای جوامع به همراه داشته باشد و انسان را با فضاهای جغرافیایی، جوامع، و فرهنگ‌های دیگر آشنا کند. این آشنایی مقدمه‌ای برای شناخت بیشتر انسان از خویش است گردشگری امروزه به قدری در توسعه اقتصادی اجتماعی کشورها اهمیت دارد که اقتصاد دانان آن را صادرات نامرئی مینامند. مردم‌شناسان نیز حمایت از بناهای تاریخی و فرهنگ سنتی، به نمایش گذاشتن هویت قومی، تجدید حیات هنرهای سنتی، جشن‌ها را از ثمرات گردشگری میدانند.

در تحلیل مردم‌شناختی آثار گردشگری جا دارد به گردشگری باستان‌شناختی اشاره کرد. گردشگری باستان‌شناختی که به صورت مصطلح آرخوتوریسم هم نامیده می‌شود به مطالعه جوانب گردشگری فرهنگی جوامع باستانی و مکان‌های باستان‌شناختی و حوزه‌های مرتبط از جمله: تاریخ و باستان‌شناسی، مردم و سبک‌های زندگی، تنوع فرهنگی، هنر و معماری، ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و سیاسی و چشم‌اندازها می‌پردازد که هدف اصلی آن ایجاد و افزایش علاقه به باستان‌شناسی، تاریخ و محافظت از بناها و محوطه‌های باستانی و تاریخی و همچنین ارضاء حس کنجکاوی و کمال مطلوب برای افرادی است که به دنبال تعمق و اندیشه بوده و علاقه مند هستند نکات معمایی و مبهم تمدن‌های گذشته را کشف و درک کنند (افخمی، ۱۳۹۱: ۲۱).

با این وجود آثار گردشگری طبیعی و میراث‌های گذشتگان رابطه بسیار نزدیکی با زندگی انسان دارند طبیعت به انسان آرامش و آثار بازممانده از زندگی گذشتگان به آن هویت می‌بخشد تحلیل مردم‌شناختی و آشکار ساختن کارکرد آثار مذکور و نقش آن در اعتقادات و باورها و بطور جامع در فرهنگ انسانی و آرامش بخشی و هویت بخشی، جایگاه این آثار را معلوم و باعث اثرپذیری در تفکر گردشگری خواهد بود. همچنین آثار، پیوند ناگسستنی در گذران زندگی مردم و نقش زیادی در شکل‌گیری ادبیات عام و باورها و اعتقادات ایشان داشته و زمینه‌های ورود گردشگر را به این منطقه باعث شده است.

مردم‌شناسی گردشگری به بررسی چگونگی تعامل گردشگران با جوامع محلی، تأثیر گردشگری بر فرهنگ بومی و نحوه تغییر هویت محلی در مواجهه با جریان گردشگری می‌پردازد (Fazeli, 2001). از منظر مردم‌شناختی، گردشگری را می‌توان به عنوان فرایندی دید که هم برای بومیان فرصت و هم چالش ایجاد می‌کند: فرصت در شکل‌گیری درآمد اقتصادی، تعاملات فرهنگی و احیای میراث محلی؛ و چالش در شکل تخریب فرهنگی، نابرابری اقتصادی و از دست رفتن معنای محلی.

در این تحلیل، از سه زیررویکرد مردم‌شناختی استفاده می‌کنم: اسطوره‌سازی و بازنمایی محلی؛ چگونه بومیان و گردشگران روایت‌های متفاوتی از میراث تاریخی (مثل ارگ بلقیس یا قلعه جلال‌الدین) دارند.

اقتصاد سیاسی گردشگری: توزیع منافع گردشگری، درآمد مردم محلی، دسترسی به فرصت‌های اقتصادی. هویت، تغییر فرهنگی و مقاومت محلی: تأثیر گردشگری بر هویت قومی بومیان، مقاومت در برابر تجاری‌شدن فرهنگ، یا بومی‌سازی گردشگری.

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر از نوع توصیفی-تحلیلی است که با هدف بررسی و تحلیل آثار گردشگری در شهرستان‌های اسفراین و جاجرم انجام شده است. در این رویکرد، ابتدا داده‌های مربوط به ویژگی‌های فرهنگی، تاریخی و اجتماعی منطقه از طریق منابع کتابخانه‌ای، اسناد رسمی، گزارش‌های گردشگری و مطالعات پیشین جمع‌آوری شد. سپس با بهره‌گیری از تحلیل مردم‌شناختی و مطالعات میدانی، به شناسایی و تحلیل تأثیرات گردشگری بر هویت فرهنگی، اقتصاد محلی و تعاملات اجتماعی پرداخته شد. در این روش،

جمع‌آوری داده‌ها هم به صورت کیفی (مشاهده مشارکتی، مصاحبه با افراد محلی و بررسی روایت‌های فرهنگی) و هم به صورت کمی (بررسی آمار گردشگری، تعداد بازدیدکنندگان و درآمد اقتصادی) انجام شد. تحلیل داده‌ها با رویکرد تلفیقی توصیفی و تحلیلی، امکان استخراج نتایج مرتبط با تأثیرات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی گردشگری را فراهم آورد و چارچوبی جامع برای تبیین روابط بین گردشگری و جامعه محلی ارائه کرد.

اسطوره‌سازی و بازنمایی محلی

برای بومیان اسفراین، ارگ بلقیس نمادی از هویت محلی و تاریخی است. این بنای تاریخی، فراتر از سازه باستانی، بخشی از داستان محلی است که توسط نسل‌ها نقل شده و در حافظه محلی زنده نگه داشته شده است. گردشگران، به ویژه کسانی که به تاریخ باستان و میراث فرهنگی علاقه‌مند هستند، اغلب این مکان را به‌عنوان «جاذبه باستانی» بازدید می‌کنند. اما آنچه مردم محلی می‌بینند، بسته به روایتی متفاوت است: برای آن‌ها، ارگ بلقیس نمادی است از اصالت، پیوند با گذشته و میراث بومی. این تفاوت روایت میان گردشگران و بومیان می‌تواند منجر به تنش در بازنمایی و معنای فرهنگی شود (مبانی مردم‌شناسی گردشگری). در جاجرم، قلعه جلال‌الدین نیز به مثابه یک نماد تاریخی و استراتژیک بومی نمایان است. برای گردشگران، این قلعه یک میراث معماری نظامی است، اما برای مردمان محلی ممکن است نماد مقاومت و هویت منطقه‌ای باشد. بازنمایی این قلعه در گردشگری محلی ممکن است بر روایت‌های بومی تأثیر بگذارد: آیا گردشگری سبب ساده‌سازی روایت محلی به ذکر شکوه تاریخی می‌شود و نکات اجتماعی - فرهنگی محلی را نادیده می‌گیرد؟

اقتصاد سیاسی گردشگری

یکی از نگرانی‌های مهم مردم‌شناختی در خراسان شمالی، توزیع نابرابر منافع گردشگری بین بومیان و نهادهای خارجی یا مرکزی است. گزارش‌ها نشان داده‌اند که سود گردشگری استان خراسان شمالی به طور قابل توجهی محدود است: به‌رغم ورود تعداد زیادی گردشگر، زیرساخت‌های گردشگری ضعیف‌اند و ماندگاری گردشگران پایین است (Tasnim, 2017). این وضعیت نشان‌دهنده چالش در اقتصاد سیاسی گردشگری محلی است: گردشگران ممکن است ادعا شوند «می‌آیند، بازدید می‌کنند و می‌روند»، بدون اینکه بازده اقتصادی قابل توجهی به ساکنان محلی برسد.

به گفته مقامات محلی، زیرساخت‌های گردشگری در استان به‌خوبی توسعه نیافته‌اند، و این مسئله محدودیت ماندگاری گردشگر را افزایش می‌دهد (Tasnim, 2017). این امر باعث می‌شود که بخش عمده سود گردشگری به سرمایه‌گذاران بیرونی یا مراکز نهادهای غیرمحلی تعلق گیرد، در حالی که مردم محلی از امکانات محدود اقامتی، پذیرایی و خدمات گردشگری بهره‌برداری کامل نمی‌کنند.

همچنین، برخی پروژه‌های گردشگری محلی ممکن است با مشارکت محدود بومیان تعریف شوند: به جای اینکه مردم محلی در طراحی، مدیریت و بهره‌برداری از جاذبه‌ها نقش فعال داشته باشند، نهادهای گردشگری مرکزی یا خصوصی وارد عمل می‌شوند. این امر می‌تواند منجر به بیگانگی محلی و کاهش احساس مالکیت محلی نسبت به میراث فرهنگی شود.

هویت، تغییر فرهنگی و مقاومت محلی

گردشگری، به عنوان فرایندی که گردشگران خود را وارد فضای محلی می‌کنند، بر هویت‌های بومی تأثیر می‌گذارد. در اسفراین و جاجرم، تعامل گردشگر - بومی می‌تواند موجب بازتعریف هویت محلی شود. برای نمونه، صنایع دستی محلی مانند قالیچه، گلیم، لباس محلی و سوغاتی‌های محلی (مانند کلاه کرکی جاجرم) بخشی از بازنمایی فرهنگی محلی‌اند (Tasnim, 2015). وقتی گردشگران تقاضای سوغات محلی دارند، این صنایع سنتی زنده می‌شوند. اما این بازتعریف می‌تواند وجه اقتصادی و تجاری بیش‌تری به فرهنگ محلی بدهد و معنای سنتی آن را تغییر دهد.

از سوی دیگر، بومیان ممکن است مقاومت‌هایی در برابر تجاری‌شدن فرهنگ‌شان نشان دهند. برخی از مردم محلی ممکن است نگران باشند که میراث آن‌ها برای جذب گردشگر «بچینیچیده» شود و به نمایشگاه فرهنگی تبدیل شود تا یک تجربه زنده فرهنگی.

این نگرانی در مردم‌شناسی گردشگری اغلب به عنوان «نمایش فرهنگی برای گردشگران» (performed culture) تبیین می‌شود: به جای زندگی روزمره محلی، فرهنگ به شکلی طراحی شده برای توریست‌ها ارائه می‌شود.

اما در عین حال، گردشگری می‌تواند به باززنده‌سازی فرهنگ محلی کمک کند. نسل جوان محلی ممکن است نسبت به میراث تاریخی و صنایع‌دستی خود آگاهی بیشتری پیدا کنند زیرا گردشگران از آن استقبال می‌کنند. این امر می‌تواند منجر به بازآموزش سنت‌های محلی و حفظ دانش محلی شود. همچنین، تعامل گردشگران با بومیان، فرصت گفت‌وگو فرهنگی فراهم می‌آورد که هویت محلی را به شکلی رو به جلو حفظ و تقویت کند.

چالش‌ها و دغدغه‌های مردم‌شناختی

بر اساس تحلیل فوق، چند چالش مهم از منظر مردم‌شناسی گردشگری در خراسان شمالی (خصوصاً اسفراین و جاجرم) قابل شناسایی است:

نابرابری اقتصادی

محدودیت زیرساخت‌های گردشگری باعث می‌شود که بخش زیادی از سود گردشگری نصیب بومیان نشود (Tasnim, 2017). عدم مشارکت فعال مردم محلی در مدیریت پروژه‌های گردشگری می‌تواند منجر به احساس بی‌عدالتی شود.

از بین رفتن بازنمایی محلی اصیل

فرهنگ محلی ممکن است به شکلی سطحی برای گردشگران به نمایش گذاشته شود، به جای آنکه زندگی روزمره مردم بومی را بازتاب دهد (مفهوم performed culture).

روایت محلی میراث (مثل قلعه‌ها، بناهای تاریخی) ممکن است ساده‌سازی شود تا جذاب‌تر شود برای مخاطب توریستی، و بخش‌هایی از معنا و هویت فرهنگی نادیده گرفته شود.

خطر تجاری شدن بیش از حد فرهنگ محلی

وقتی صنایع‌دستی صرفاً برای بازار گردشگری تولید شوند، ممکن است جنبه فرهنگی و معنایی آن‌ها کاهش یابد. جوانان محلی ممکن است نسبت به کار فرهنگی-صنعتی با انگیزه اقتصادی بیشتری وارد آنها شوند، که می‌تواند تعادل سنتی-نوین را به هم بزند.

پایداری گردشگری و زیرساخت‌های ضعیف

زیرساخت‌های گردشگری محدود می‌تواند منجر به فشار زیاد بر مکان‌های تاریخی طبیعی شود، به‌ویژه اگر گردشگری رشد کند بدون برنامه‌ریزی محلی.

ماندگاری کم گردشگران (مثلاً کمتر از ۰.۵٪ گردشگران ماندگار در استان) نشان‌دهنده فقدان توسعه پایدار گردشگری محلی است (Tasnim, 2017).

راهبردهای پیشنهادی بر اساس مردم‌شناسی گردشگری

برای مدیریت مردم‌شناختی آثار گردشگری در اسفراین و جاجرم و بهره‌برداری مثبت‌تر از گردشگری، پیشنهاد‌های زیر قابل توجه است:

مشارکت فعال بومیان در طراحی گردشگری

تشکیل کارگروه‌های محلی از بومیان (شامل پیران، صنعت‌گران محلی، جوانان) برای طرح‌ریزی پروژه‌های گردشگری. آموزش و تقویت ظرفیت محلی برای مدیریت اقامتگاه‌های بوم‌گردی، راهنمایان محلی و کارآفرینان گردشگری، به طوری که بیش‌ترین منفعت اقتصادی به مردم محلی برسد.

بازنمایی اصیل فرهنگی

طراحی تجربه‌های گردشگری که منعکس‌کننده زندگی روزمره بومیان باشد، نه صرفاً اجراهای نمایشی برای توریست. این می‌تواند از طریق تورهای مردم‌شناختی، کارگاه‌های صنایع‌دستی محلی و تعامل مستقیم گردشگر - بومی انجام شود.

استفاده از روایت‌های محلی توسط خود مردم بومی (مثلاً روایت شفاهی، داستان‌های محلی، اسطوره‌ها) در متن بازدید گردشگران، تا معنای فرهنگی عمیق‌تر منتقل شود.

توسعه زیرساخت‌های پایدار گردشگری

سرمایه‌گذاری در اقامتگاه‌های محلی با مشارکت بومیان: هتل‌های کوچک بوم‌گردی، مهمان‌پذیرهای محلی. بهبود امکانات محلی (راه‌ها، امکانات بهداشتی، اطلاع‌رسانی گردشگری) با در نظر گرفتن ظرفیت محیطی و فرهنگی.

آموزش و آگاهی‌رسانی محلی

برگزاری کارگاه‌های آموزشی برای بومیان درباره مدیریت گردشگری پایدار، اهمیت فرهنگ محلی، و اثرات گردشگری بر جامعه بومی.

ترویج حس مالکیت محلی نسبت به میراث فرهنگی: وقتی مردم محلی ارزش میراث خود را درک کنند و به آن افتخار نمایند، حفاظت فرهنگی طبیعی‌تر خواهد بود.

پایش و ارزیابی مردم‌شناختی گردشگری

انجام مطالعات مردم‌شناختی مستمر برای ارزیابی تأثیر گردشگری بر فرهنگ، اقتصاد و جامعه بومی. استفاده از روش‌های مردم‌شناختی مثل مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق با بومیان، و تحلیل روایت محلی برای بازخورد سیاست‌گذاری گردشگری.

تحلیل مردم‌شناختی گردشگری در خراسان شمالی، به ویژه در شهرستان‌های اسفراین و جاجرم، نشان می‌دهد که گردشگری می‌تواند هم فرصتی برای باززنده‌سازی فرهنگی و اقتصادی بومی و هم چالشی برای معنی محلی، عدالت اقتصادی و پایداری فرهنگی ایجاد کند. استفاده از رویکرد مردم‌شناسی گردشگری (anthropology of tourism) به سیاست‌گذاران، سازمان‌های گردشگری و جوامع محلی کمک می‌کند تا گردشگری را نه فقط به‌عنوان منبع درآمد، بلکه به‌عنوان فرایندی فرهنگی - اجتماعی درک و مدیریت کنند.

پیشنهاد‌های مبتنی بر مشارکت مردم محلی، بازنمایی فرهنگی اصیل، توسعه زیرساخت پایدار و پایش مردم‌شناختی می‌تواند به ایجاد گردشگری بومی‌محور، انسان‌گرایانه و پایدار در اسفراین و جاجرم منجر شود. این رویکرد، هم رفاه اقتصادی جوامع محلی را تقویت می‌کند و هم هویت فرهنگی آنها را حفظ و احیا می‌نماید. در خراسان شمالی، به‌ویژه در شهرستان‌های اسفراین و جاجرم، گردشگری نه تنها یک فعالیت اقتصادی بلکه یک فرایند اجتماعی و فرهنگی است که ریشه در حافظه تاریخی و روایت‌های محلی دارد؛ در این تحلیل مردم‌شناختی، به بررسی تعاملات بین گردشگران و جامعه محلی، تأثیر گردشگری بر هویت بومی، و چالش‌هایی که از این تعاملات سربرمی‌آورد، می‌پردازم. اسفراین با داشتن ارگ تاریخی بلقیس، آرامگاه شیخ علی اسفراینی و مناظر طبیعی چون منطقه حفاظت‌شده ساری‌گل، و جاجرم با قلعه جلال‌الدین، حمام قدیمی، مسجد جامع و موزه مردم‌شناسی، مجموعه‌ای غنی از میراث ملموس و ناملموس دارد که برای گردشگران تاریخی، طبیعت‌گرا و فرهنگی جذاب است (Tasnim, 2015)؛ Mehr (News Agency, 2018) اما وقتی گردشگری افزایش می‌یابد، پرسش‌های عمیق مردم‌شناختی مطرح می‌شوند: چگونه گردشگری معنای تاریخی این بناها را بازنمایی می‌کند؟ آیا روایت‌های محلی از میراث با نسخه‌ای عمومی و توریستی همخوانی دارد؟ برای بومیان، ارگ بلقیس یا قلعه جلال‌الدین فراتر از بنا هستند؛ آنها بخش‌هایی از هویت جمعی، اسطوره‌های منطقه‌ای یا نمادی از مقاومت تاریخی‌اند، درحالی‌که برای گردشگران ممکن است صرفاً جاذبه‌ای دیدنی باشند. این تفاوت در بازنمایی میان گردشگران و محلی‌ها می‌تواند موجب نوعی تنش فرهنگی شود، زیرا بازاری‌شدن میراث ممکن است منجر به ساده‌سازی روایت محلی شود.

از منظر اقتصادی، گردشگری در این منطقه موقعیتی دوگانه دارد: گرچه حضور گردشگر بالقوه بسیار است، اما ماندگاری آن‌ها اندک است؛ گزارش‌ها نشان می‌دهند که کمتر از ۵٪ گردشگران در خراسان شمالی اقامت شبانه مناسب دارند (Tasnim, 2018)؛ این امر به معنی آن است که بخش زیادی از منافع اقتصادی گردشگری به بومیان محلی نمی‌رسد و سود واقعی غالباً در سطحی محدود باقی می‌ماند. زیرساخت‌های اقامتی، پذیرایی و خدمات گردشگری در اسفراین و جاجرم به اندازه کافی توسعه

نیافته‌اند، و این محدودیت باعث می‌شود که گردشگرانی که برای بازدید می‌آیند، زمان اقامت کمی داشته باشند و هزینه قابل توجهی در جامعه محلی باقی نگذارند. در عین حال، وقتی سرمایه‌گذاری گردشگری از خارج منطقه وارد می‌شود (مثلاً شرکت‌های گردشگری بزرگ‌تر یا نهادهای دولتی مرکزی)، خطر آن وجود دارد که مردم محلی در فرآیند تصمیم‌گیری کنار گذاشته شوند و احساس مالکیت نسبت به میراث فرهنگی خود را از دست بدهند.

از منظر هویتی، گردشگری می‌تواند هم به تقویت و هم به تضعیف هویت محلی منجر شود. صنایع دستی محلی مثل قالیچه‌ها، گلیم‌ها، کلاه کرکی (ویژه جاجرم) و لباس‌های محلی، که بخشی از فرهنگ بومی‌اند، در بازار گردشگری زنده می‌شوند و بومیان جوان‌تر را ترغیب می‌کنند تا سنت‌ها را حفظ کنند. اما این باززنده‌سازی اقتصادی ممکن است باعث شود که فرهنگ محلی به شکلی تجاری‌تر ارائه شود: «نمایش فرهنگی» (performed culture) «برای گردشگران، جایی که سنت‌ها نه به‌عنوان بخش طبیعی زندگی روزمره، بلکه به‌عنوان اجراهایی طراحی شده برای جذب بازدیدکنندگان عرضه می‌شوند. این امر می‌تواند معنا و عمق فرهنگی سنت‌ها را کاهش دهد، چون جنبه‌های معنوی، روزمره یا خصوصی فرهنگ محلی برای جلب توجه گردشگران برجسته نمی‌شوند. در مقابل، برخی از بومیان ممکن است در برابر این نوع تجاری‌شدن مقاومت نشان دهند و بخواهند روایت‌های خود را حفظ کنند؛ مثلاً با ارائه تورهای مردم‌شناختی، کارگاه‌های صنایع دستی که توسط خود بومیان اداره می‌شوند، یا برنامه‌هایی که زندگی روزمره محلی را منعکس می‌کنند تا بازدیدکنندگان تجربه‌ای اصیل‌تر داشته باشند.

چالش دیگری که از منظر مردم‌شناختی مطرح است، پایداری فرهنگی و محیطی گردشگری است. اگر گردشگری در منطقه رشد کند بدون آنکه مدیریت محلی مناسب صورت گیرد، فشار بر میراث طبیعی و تاریخی افزایش می‌یابد؛ بازدید بیش‌تر ممکن است آسیب به بافت تاریخی ارگ‌ها یا استفاده بیش از حد از منابع طبیعی مثل منطقه حفاظت‌شده ساری‌گل را به همراه داشته باشد. از طرف دیگر، اگر زیرساخت‌ها بهبود یابند (اقامتگاه‌های بوم‌گردی، بازارچه‌های بومی، راهنمایان محلی)، امکان ایجاد گردشگری پایدار وجود دارد که هم منافع اقتصادی را به بومیان برساند و هم به محافظت از میراث فرهنگی و طبیعی کمک نماید.

برای مواجهه با این چالش‌ها، ضروری است استراتژی‌هایی مبتنی بر مشارکت فعال مردم محلی طراحی شود: بومیان باید در طراحی، مدیریت و بهره‌برداری از پروژه‌های گردشگری سهم داشته باشند تا احساس مالکیت خود را از دست ندهند و منافع اقتصادی واقعی نصیبشان شود. همچنین تجربه گردشگری باید طوری شکل بگیرد که به بازتاب معنای فرهنگی واقعی بپردازد، نه صرفاً نمایش‌های سطحی برای جذب توریست. این امر می‌تواند از طریق برنامه‌های مردم‌نگارانه صورت گیرد، مانند تورهای مشارکتی با حضور راهنمایان محلی، روایت شفاهی بومیان از تاریخ و اسطوره‌ها و کارگاه‌های صنایع دستی که توسط استادکاران محلی هدایت می‌شود. علاوه بر این، سرمایه‌گذاری در زیرساخت‌های پایدار گردشگری — از اقامتگاه‌های بوم‌گردی کوچک گرفته تا بازارچه‌های محلی صنایع دستی و سیستم‌های مدیریت پسماند گردشگری — می‌تواند تضمین کند که رشد گردشگری تأثیر منفی بر محیط زیستی و فرهنگی نداشته باشد و در بلندمدت سودآور و پایدار باشد. همچنین، باید سیستم‌هایی برای پایش تأثیرات گردشگری بر جامعه محلی ایجاد شود؛ با استفاده از روش‌های مردم‌شناختی مانند مشاهده مشارکتی، مصاحبه عمیق با بومیان و تحلیل روایت، می‌توان نقاط آسیب‌پذیر هویتی و فرهنگی را شناسایی و سیاست‌های گردشگری را بر اساس آن تنظیم کرد.

در نهایت، گردشگری در اسفراین و جاجرم پتانسیل بالایی برای توسعه دارد، اما اگر به‌صورت صرفاً اقتصادی و بدون در نظر گرفتن ابعاد فرهنگی و اجتماعی مدیریت شود، ممکن است باعث تضعیف هویت محلی و نابرابری اقتصادی شود. از منظر مردم‌شناختی، رویکردی که مشارکت محلی، بازنمایی اصیل فرهنگی و پایداری را در مرکز قرار دهد، کلید بهره‌برداری مثبت از گردشگری در این منطقه است. تعامل بین گردشگران و بومیان باید به‌گونه‌ای شکل گیرد که ارزش زندگی محلی حفظ شود و نه صرفاً به‌عنوان یک کالای فرهنگی عرضه شود. این تعامل آگاهانه و مبتنی بر احترام می‌تواند به ایجاد گردشگری انسانی، فرهنگی و بومی‌محور منجر شود، که هم رفاه اقتصادی به مردم محلی می‌آورد و هم میراث فرهنگی و طبیعی خراسان شمالی را برای نسل‌های آینده حفاظت می‌کند.

نتیجه‌گیری

در نتیجه‌گیری این تحلیل مردم‌شناختی درباره‌ی آثار گردشگری در خراسان شمالی (به‌ویژه اسفراین و جاجرم)، می‌توان گفت که گردشگری در این منطقه پتانسیل قابل‌توجهی برای توسعه فرهنگی، اقتصادی و هویتی دارد؛ پاسخ به سؤال اصلی پژوهش - «چگونه گردشگری بر جامعه محلی در اسفراین و جاجرم تأثیر می‌گذارد و آیا این تأثیرات به تقویت یا تضعیف هویت بومی منجر می‌شود؟» - نشان می‌دهد که آثار گردشگری مسیر پیچیده‌ای از تعامل میان بومیان و گردشگران شکل داده‌اند که هم فرصت‌ها و هم تهدیدهایی برای هویت محلی به همراه دارد. فرضیه پژوهش این بود که گردشگری، اگر بدون مشارکت واقعی مردم محلی مدیریت شود، ممکن است باعث یکسره‌سازی فرهنگی، نابرابری اقتصادی و از دست‌رفتن معنا و مالکیت محلی بر میراث فرهنگی شود. تحلیل مردم‌شناختی نشان می‌دهد که این فرضیه تا حد زیادی تأیید شده است: در بسیاری موارد، منافع اقتصادی گردشگری به دلیل زیرساخت‌های ناکافی اقامتی و خدماتی محلی، به صورت محدود به جامعه بومی می‌رسد، به گونه‌ای که سرمایه‌گذاری غالباً توسط عوامل بیرونی صورت می‌گیرد و احساس مالکیت محلی نسبت به میراث فرهنگی کاهش می‌یابد. همچنین، بازنمایی فرهنگی محلی برای گردشگران گاه ساده‌سازی شده و جنبه‌های معنایی عمیق‌تر سنت‌ها و روایت‌های بومی به نمایش نمی‌آید، که مسئله «نمایش فرهنگی طراحی‌شده» را برجسته می‌کند. از سوی دیگر، گردشگری باعث زنده شدن صنایع دستی محلی شده و برخی از نسل جوان را ترغیب کرده که عناصر فرهنگی خود را حفظ کنند، اما این باززنده‌سازی اقتصادی-فرهنگی اغلب با فشار تجاری همراه است. در مقایسه با نتایج تحقیقات دیگر در زمینه گردشگری فرهنگی و مردم‌شناختی در ایران، یافته‌های این مطالعه همسویی و تضادهایی دارد. برای مثال، پژوهش در خوشه‌های گردشگری-فرهنگی نشان داده است که مشارکت فرهنگی محلی و زیرساخت‌های محلی از جمله زیرساخت بومی محور از عوامل کلیدی برای توسعه رقابت‌پذیر در گردشگری فرهنگی‌اند. در مورد خراسان شمالی، همان‌طور که در این مطالعه نیز یافت شد، فقدان زیرساخت کامل محلی و مشارکت ناکافی بومیان مانع از تحقق کامل این پتانسیل رقابتی می‌شود. همچنین، پژوهش‌های مردم‌شناختی درباره میراث فرهنگی و ارزیابی آمادگی بومیان برای حفاظت از میراث (مانند مطالعات «تمایل به پرداخت برای حفظ میراث») نشان داده‌اند که برخی ساکنان محلی مایل‌اند برای نگهداری میراث سرمایه‌گذاری کنند، به شرط آن‌که احساس مالکیت و مشارکت وجود داشته باشد (مثلاً در مطالعات ارزش‌گذاری میراث). در خراسان شمالی، اگرچه برخی از بومیان احساس تعلق و تمایل به حفظ میراث خود دارند، اما ساختار فعلی گردشگری بعید است بتواند به سطح عمیق مالکیت محلی که مطالعات ارزیابی مزبور پیشنهاد می‌دهند، برسد، مگر با بازطراحی مدل مدیریتی به سمت مشارکت محلی بیشتر. از منظر پایداری فرهنگی و هویتی، نتایج نشان می‌دهد که برای بهره‌برداری مثبت از گردشگری، لازم است سیاست‌گذارانی محلی-فرهنگی وارد عمل شوند تا مشارکت محلی واقعی را تضمین کنند، زیرساخت‌های بومی محور را تقویت کنند و تجربه گردشگری را به شکلی طراحی کنند که معنای عمیق فرهنگی را منتقل کند، نه صرفاً نمایشی سطحی برای جذب بازدیدکننده. این یافته با پیشنهادات نظری مردم‌شناسی گردشگری که بر بازنمایی اصیل، هویت محلی و عدالت فرهنگی تأکید دارد، هم‌راستا است. در نهایت، گردشگری در اسفراین و جاجرم اگر به گونه‌ای مدیریت شود که مشارکت فعال بومیان، بازنمایی معنایی و زیرساخت پایدار را در مرکز قرار دهد، می‌تواند به منبعی قدرتمند برای تقویت هویت محلی، اقتصاد بومی و حفظ میراث فرهنگی تبدیل شود، اما اگر به شکل فعلی ادامه یابد، خطر دارد که به عامل فروپاشی فرهنگی یا نابرابری اقتصادی تبدیل شود. بررسی نتایج دیگر پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مسیر توسعه گردشگری در این منطقه باید با دقت مردم‌شناختی و سیاست‌گذاری مشارکتی طراحی شود تا مزایای آن به طور عادلانه به جامعه محلی برسد و میراث فرهنگی بومی در معرض نمایش سطحی یا تجاری‌سازی نابجا قرار نگیرد.

منابع

۱- افخمی، بهروز، (۱۳۸۷)، مقدمه‌ای بر ارتباط باستان‌شناسی و گردشگری فرهنگی، تهران، پژوهشکده گردشگری سازمان میراث فرهنگی و گردشگری.

- ۲- افخمی، بهروز، (۱۳۹۱)، مدیریت باستان‌شناسی کاربردی در محوطه‌های میراث جهانی ایران، مورد مطالعه تخت جمشید، دانشگاه تهران، رساله دوره دکتری.
- ۳- اسمیت ملانی، مک لئود نیکلا، هارت روبرتسون مارگارت (۱۳۹۶) مفاهیم کلیدی در مطالعات گردشگری. مترجم: جعفر بایبری چاپ دوم ناشر مهکامه
- ۴- باقر نیا آذین، احمدیان رضا (۱۳۹۳) مبانی گردشگری فرهنگی. تهران، تیسا
- ۵- بازرگان، عباس (۱۳۸۹) مقدمه‌ای بر روش‌های تحقیق کیفی و آمیخته (ویرایش چهارم) نشر دیدار، تهران
- ۶- برنز، پیتر. م. (۱۳۸۶) درآمدی بر مردم‌شناسی گردشگری، ترجمه هاجر هوشمندی، نشر افکار
- ۷- بیتس دانیل، پلاک فرد (۱۳۷۵) انسان‌شناسی فرهنگی. مترجم: محسن ثلاثی. انتشارات علمی
- ۸- بنجامین، اس. جی. (۱۳۹۱). ایران و ایرانیان در عصر ناصرالدین شاه، ترجمه محمدحسین کردبچه تهران اطلاعات
- ۹- پاپلی یزدی، حسین و مهدی سقایی، (۱۳۹۰)، گردشگری (ماهیت و مفاهیم)، چاپ دوم، تهران، انتشارات سمت.
- ۱۰- پلتو، پرتی. ژ. (۱۳۷۵) روش تحقیق در انسان‌شناسی. مترجم: محسن ثلاثی. انتشارات علمی
- ۱۱- پواریه، ژان (۱۳۷۰) تاریخ مردم‌شناسی. مترجم پرویز امینی. چاپ اول انتشارات خردمند
- ۱۲- پولاک، یاکوب ادوارد. (۱۳۶۱). سفرنامه پولاک (ایران و ایرانیان)، ترجمه کیکائوس جهاننداری، تهران: خوارزمی
- ۱۳- تاورنیه، ژان باتیست (۱۳۸۳)، سفرنامه تاورنیه، ترجمه حمیدارباب شیرانی، تهران: نیلوفر.
- ۱۴- حریری، نجلا (۱۳۸۵) اصول و روش‌های پژوهش کیفی، ناشر دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات. چاپ اول
- ۱۵- دالمانی، رنه. (۱۳۷۸). از خراسان تا بختیاری، ترجمه غلامرضا سمیعی، تهران: طاوس.
- ۱۶- دلواله، پیتر (۱۳۷۰)، سفرنامه پیتر دلواله، ترجمه شعاعالدین شفا، تهران: علمی و فرهنگی.
- ۱۷- دیولافوا، (۱۳۶۱). سفرنامه دیولافوا در زمان قاجاریه، ترجمه فرهوشی، تهران: کتابفروشی خیام.
- ۱۸- روح الامینی، محمود (۱۳۷۹) زمینه فرهنگ‌شناسی. چاپ پنجم چاپخانه مهدی
- ۱۹- ریشه، گی؛ (۱۳۹۱)، جامعه‌شناسی تالکوت پارسونز، عبدالحسین نیک گهر، تهران، نشر نی.
- ۲۰- رید، ائولین (۱۳۹۶)..... مترجم: محمود عنایت. چاپ سوم چاپ جامی
- ۲۱- شریبتیان، یعقوب (۱۳۸۴) مردم‌شناسی اعتقادات دینی. انتشارات ندای آریانا
- ۲۲- کوش، دنی (۱۳۹۲) مفهوم فرهنگ در علوم اجتماعی. مترجم: فریدون وحید چاپ سوم انتشارات سروش
- ۲۳- صالحی امیری، سید رضا (۱۳۸۶) مفاهیم و نظریه‌های فرهنگی: تهران ققنوس
- ۲۴- عسکری خانقاه، اصغر (۱۳۷۳) مردم‌شناسی روش، بینش، تجربه. نشر شب تاب
- ۲۵- عسکری خانقاه اصغر، شریف کمالی محمد (۱۳۹۶) انسان‌شناسی عمومی. چاپ نهم سمت
- ۲۶- علیزاده جاجرم، حسین (۱۳۷۸) تاریخ جاجرم. نشر جاجرمی
- ۲۷- فکوهی، ناصر (۱۳۸۴) تاریخ اندیشه و نظریه‌های انسان‌شناسی. چاپ سوم نشرنی
- ۲۸- فکوهی، ناصر (۱۳۸۵) پاره‌های انسان‌شناسی، مجموعه مقاله‌های کوتاه، نقد‌ها و گفت‌وگوهای انسان‌شناختی، نشرنی،

تهران

- ۲۹- فلیک، اووه (۱۳۹۷) درآمدی بر تحقیق کیفی. مترجم هادی جلیلی. چاپ دهم. نشرنی
- ۳۰- قالیباف، محمدباقر و شعبانی فرد، محمد. (۱۳۹۰) ارزیابی و اولویت‌بندی جاذبه‌های گردشگری برای توسعه گردشگری شهری بر اساس مدل‌های تصمیم‌گیری چندمتغیره (مطالعه‌ی موردی: شهر سنج فصلنامه‌ی تحقیقات جغرافیای سال ۲۶ (۲) ۱۷۲-۱۴۲)

- ۳۱- مایونوفسکی، برانیسلاو (۱۳۸۴) نظریه‌ی علمی در باره فرهنگ. مترجم عبدالحمید زرین قلم. چاپ دوم. تهران گام نو
- ۳۲- مور، جری دی (۱۳۹۱) زندگی و اندیشه بزرگان انسان‌شناسی مترجم هاشم آقاییگ پوری، جعفر احمدی. جامعه‌شناسان
- ۳۳- لانکوار، روبر (۱۳۸۱) جامعه‌شناسی جهانگردی و مسافرت، ترجمه ترانه امیر ابراهیمی و صلاح الدین محلاتی، نشر دانشگاه

شهید بهشتی

- ۳۴- نجفی، علیرضا . نیک گفتار ، احمد . وظیفه شناس، حامد : شهر تاریخی بلقیس اسفراین . شک
- ۳۵- نوابخش، مهرداد. صفی، سمیه (۱۳۹۸) جامعه شناسی گردشگری . بهمن
- ۳۶- نوروزی، فیض الله (۱۳۹۹) بنیادهای تحقیق اجتماعی . چاپ اول، روز آمد
- ۳۷- هایلند اریکسون، توماس (۱۳۹۵) انسان شناسی قومیت . مترجم سید قاسم حسینی . چاپ اول . جامعه شناسان
- ۳۸- هایلند اریکسون، توماس . سیورت نیلسون، فین (۱۳۸۶) تاریخ انسان شناسی از آغاز تا امروز . مترجم علی بلوکباشی . نشر گل آذین
- ۳۹- هاشمی مقدم، امیر (۱۳۹۹) انسان شناسی گردشگری . نشر مهکامه
- ۴۰ - یآوری، حسین، (۱۳۸۹)، شناخت صنایع دستی ایران، تهران، انتشارات مهکامه
- ۴۱- آتشین صدف، عبدالرضا / خیری، محمد (۱۳۹۶) بنیان های نظری سبک زندگی در اندیشه پی یر بوردیو، فصلنامه علمی پژوهشی سبک زندگی
- ۴۲- متقی، سمیرا (۱۳۹۹) تحلیل مقایسه ای گردشگری منطقه ای با رویکرد درآمد محور: فصلنامه گردشگری شهری دوره ۷
- ۴۳- امین لشگر، میرزا قهرمان. (۱۳۷۴) روزنامه سفر خراسان به همراهی ناصرالدین شاه، تهران: اساطیر
1. Kargar, B. (2007). Urban development and tourism in Iran (from concept to approach). Armed Geographical Organization Publication. Tehran. 2. [In Persian]
  2. Domí nguez'Josefina- Mujica: Comparative study, tourism; Human Geography, University of Las Palmas de" Gran Canaria, Las Palmas, de Gran Canaria, Spain
  3. Jaime Serra a,n, AntniaCorreia b, PauloM.M.Rodrigues comparative analysis of tourism destination demand in portugal. Journal of Destination Marketing & Management2 (2014)221–227
  4. Ghialy Yap, Shrabani Saha, Ali Salman Saleh, Nelson Oly Ndubisi, & Saif S. Alsowaidi. (2021). A comparative analysis of Qatar's tourism competitiveness with Egypt, Saudi Arabia, the United Arab Emirates, and Turkey. PressAcademia. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2021>